

EVROPSKE DIMENZIJE OBRAZOVANJA STARIH: HOLANDIJA – SLOVENIJA - ITALIJA

U radu su prikazani rezultati komparativnog istraživanja obrazovanja starih u Holandiji, Sloveniji i Italiji. Istraživanjem se nastojalo doći do sličnosti i razlika, a na osnovu njih i do opštih zakonitosti koje postoje u obrazovanju starih u odnosu na koncepciju i cilj, zatim, nosioce obrazovanja starih, programe i ciljnu grupu kojoj su namenjeni, kao i u odnosu na ulogu koju ima država i načine finansiranja ovog područja obrazovanja.

Rezultati pokazuju da se susrećemo sa narastajućim potrebama starije generacije, ali i potrebama društva u kojima će stari ljudi činiti sve veći deo populacije. Te potrebe uticale su na oblikovanje raznih institucionalnih i programskih rešenja, ali koja su se uglavnom razvijala spontano i sporadično u okviru obrazovne prakse. Ona su uticala na pokušaje oblikovanja koncepcije, ciljeva i principa na kojima bi se razvijalo ovo područje. Ipak, njih još uvek ne prate u dovoljnoj meri adekvatna sistemski rešenja, obrazovne inicijative namenjene starima ne nailaze na dovoljnu javnu i državnu podršku, što se naročito ogleda u nepostojanju zakonske regulative i finansijske potpore. Razvoj ovog područja ograničen je upravo ovim poteškoćama i njihovo rešavanje predstavlja budući okvir obrazovanja starih u Evropi.

Ključne reči: obrazovanje starih, koncepcija, cilj, nosioci, programi, ciljne grupe, uloga države, finansiranje

Uvod

Nasuprot tradicionalnim shvatanjima koja su obrazovanje smatrala pripremom za život, koncepcija permanentnog obrazovanja naglašava njegov značaj u odnosu na čitav životni vek. Nastojanjima da se ova koncepcija u potpunosti ostvari ističe se i potreba obrazovanja u poznim godinama. Iako prvobitno razmatrano u funkciji pripreme za penzionisanje, a zatim u funkciji ispunjavanja viška slobodnog vremena, brojne promene u modernom društvu uticale su na to da se obrazovanje danas posmatra kao sredstvo za konstruk-

tivno i kompetentno rešavanje životnih problema starih ljudi (detaljnije videti: S. Medić, 1991, str. 64). Pored toga, demografske promene u zemljama razvijenog sveta, pa samim tim i u većini zemalja Evrope, koje idu u pravcu povećanja broja starih ljudi u ukupnoj populaciji, čine da obrazovanje starih dobije i sve veći društveni značaj. Bez obrazovanja starih, evropske zemlje rizikuju da se suoče sa povećanim brojem zavisnih, nezadovoljnih i isključenih ostarelih građana. Samim tim, našle su se pred novim zadatkom koji se odnosi na iznalaženje načina da se iskoriste ljudski resursi poznog životnog doba, da bi stariji građani ne samo mogli da vode ispunjen život, već i da nastave da igraju aktivnu ulogu u socijalnom i ekonomskom razvoju svoje zemlje.

U Evropi je u toku proteklih decenija razvijen određen broj različitih inicijativa u obrazovanju starih, od kojih su neki uspešniji, a neki manje uspešni od drugih. U nekim zemljama, uglavnom onim u zapadnoj Evropi, obrazovanje starih je široko rasprostranjeno, dok je u drugim zemljama, naročito u južnom i istočnom delu Evrope, na niskom nivou razvoja i prepoznaje se kao realativno nov koncept. Upravo ta raznolikost uslovlila je da se prilikom određivanja osnovnih jedinica istraživanja opredelimo za tri zemlje iz tri različita evropska područja: severozapada: Holandija, istoka: Slovenija i juga: Italija. Cilj istraživanja je ispitivanje sličnosti i razlika koje se javljaju u obrazovanju starih u tim zemljama, dok se posebni zadaci odnose na utvrđivanje sličnosti i razlika koje su vezane za pojedine indikatore predmeta istraživanja: koncepciju, cilj, nosioce, ciljne grupe, programe obrazovanja starih, ulogu države i finansiranje ovog područja obrazovanja. Osnovni metodološki pristup u ovoj studiji je komparativni, budući da su glavni istraživački naponi usmereni na upoređivanje suštinskih karakteristika obrazovanja starih u odabranim evropskim zemljama. Osnovni izvor podataka činili su nacionalni izveštaji o obrazovanju starih pisani za potrebe projekta EU o obrazovanju starih (*Pan-European Project for Education of the Elderly*) koji su predstavljeni na web stranici <http://www.pefete.wz.cz>. U daljem tekstu nećemo posebno napominjati ovaj izvor, podrazumevajući da ukoliko nije naznačeno drugačije, navedeni podaci dolaze upravo iz ovih nacionalnih izveštaja.

Kratak osvrt na početke obrazovanje starih u Holandiji, Sloveniji i Italiji

Može se reći da je obrazovanje starih u Holandiji otpočelo krajem sedamdesetih pojavom diskusionih grupa (*discussion groups*), kojima su usledili kružoci (*study circles*) i treninzi pamćenja (*memory trainings*), koji su se poja-

vili osamdesetih godina. Devedesetih godina participacija seniora narasla je u svim oblastima obrazovanja. Najpopularniji postali su kursevi kompjutera, interneta i kursevi stranih jezika. Pored ovoga, Holandija ima jaku tradiciju u obrazovanju budućih penzionera tj. kurseva pretpenzionisanja (*preretirement courses*) koji su se pojavili šezdesetih godina, a i dalje su veoma aktuelni. Poselednjih nekoliko godina narasla je i popularnost treninga za volonterski rad, posebno aktiviranje kućnih poseta u koje se takođe uključuju stari građani (kao što je na primer program „*elderly for the elderly*“). Aktuelni su i učenje putem biografija (*biographically learning*), putem priča (*story telling*), projekti međugeneracijskog obrazovanja (*intergenerational projects*) i aktivnosti koje se odnose na učenje putem sećanja (*reminiscence activities*).

Obrazovanje starih u Sloveniji ne predstavlja nov koncept, već naprotiv, neke obrazovne organizacije i institucije pojavile su se mnogo ranije nego u mnogim drugim zemljama Evrope. Inicijator obrazovnih aktivnosti za stare u Sloveniji predstavlja Univerzitet za treće doba (*Univerza za tretje življensko obdobje*), koji je u Centru za strane jezike u Ljubljani 1984. godine izrastao iz kružoka za starije ljude koji su želeli da uče francuski jezik. Posle toga, po ugledu na ovaj, nastali su i kružoci za proučavanje drugih sadržaja, a nakon toga ideja se proširila što je dovelo do osnivanja univerziteta za treće doba i u drugim slovenačkim gradovima (D. Savićević, 2004, str. 110). Osnivanje ovih univerziteta, a zatim i sličnih organizacija koje se bave obrazovanjem starih, dalo je i značajan doprinos didaktičkom promišljanju učenja starih, posebno saznanjima vezanim za ispitivanje obrazovnih potreba, participaciju i motivaciju starijih polaznika, uloge mentora i animatora u učenju i sl. (Ibidem, str. 111).

U Italiji, obrazovanje starih se vezuje za osnivanje Univerziteta za treće doba ili možda tačnije Univerziteta za starije doba (*Old Age Universities*). Do njihovog osnivanja došlo je oko 1980. godine, inspirisanog filozofijom Popularnih univerziteta koji u Italiji postoje od 19. veka.

Na osnovu ovog kratkog pregleda o tome kako je otpočelo i kako se odvijalo obrazovanje starih u Holandiji, Sloveniji i Italiji možemo zaključiti da je obrazovanje starih relativno nova oblast interesovanja. Takođe se moglo videti da se počeci obrazovanja starih vezuju za pojedinačne inicijative određenih programa, koji su verovatno posledica ispoljenih interesovanja određene grupe starijih ljudi, okupljenih oko određenog sadržaja. Ovome su usledili organizovani i institucionalizovani oblici obrazovanja namenjeni starima koji počinju da se razvijaju najpre u okviru neformalnog sektora.

Demografski podaci

Na osnovu podataka o broju starih u ukupnoj populaciji (tabela br. 1) može se reći da je procenat starog stanovništva u prikazanim zemljama dovoljno visok da ukaže na potrebu preispitivanja globalnog društvenog odnosa prema starima. Svakako, u tom procesu ne sme se zanemariti obrazovanje starih koje, s jedne strane, predstavlja cilj po sebi, zadovoljavajući rastuće potrebe nove generacije starih ljudi, a sa druge, predstavlja značajan i nezaobilazan instrument u postizanju širih društvenih ciljeva.

Tabela br. 1: Procenat stanovništva sa 65 i više godina starosti u ukupnoj populaciji

Zemlja	% populacije 65+
Holandija	13.9%
Slovenija	14,7%
Italija	18,8%

Uzimajući u obzir i demografska predviđanja koja u pomenutim zemljama pokazuju sličan trend, naime, idu u pravcu sve većeg povećanja broja starih i produžetka ljudskog veka, obrazovanje starih proširuje svoju ulogu i zauzima značajno mesto u projekcijama budućeg razvoja evropskih zemalja. Promene su toliko brze i velike da će obrazovanje starih najverovatnije morati i da promeni svoj karakter.

Koncepcija obrazovanja starih

Obrazovanje odraslih u Holandiji oslanja se na koncepciju permanentnog obrazovanja. Jedno od glavnih stremljenja u Holandiji jeste da opšte obrazovanje odraslih postane dostupno starijim odraslim građanima. Samo iz specifičnih razloga organizuju se specifične obrazovne aktivnosti za stare. S obzirom na ova saznanja, iako se u izvorima eksplicitno ne navodi, može se pretpostaviti da obrazovanje starih čini deo obrazovanja odraslih u koncepcijskom smislu. Savetodavno telo pri vladi pod nazivom „*The Dutch Council for Education*“ u skorije vreme objavilo je izveštaj pod nazivom „*Making work out of lifelong learning*“ u kome se zalaže za doživotno tj. permanentno (*lifelong*) i široko zasnovano (*life wide*) obrazovanje. „*Lifelong learning*“ ima zadatak da doprinese socijalnoj i građanskoj kompetentnosti na svim uzrastima, dok „*life*

wide“ podrazumeva formalno, neformalno i informalno učenje i obrazovanje u njihovoj međuzavisnosti. Iako obrazovanje odraslih proklamuje parola „obrazovanje za sve na svim nivoima“, obrazovanje starih u Holandiji je kako se navodi u izveštaju, pretežno neformalno.

Kao i u Holandiji, osnovna obrazovna filozofija i osnovni princip na kome se zasniva obrazovna praksa u Sloveniji jeste koncepcija permanentnog obrazovanja i učenja. Autori izveštaja navode da slovenačko društvo polako postaje društvo učenja i saznavanja (*learning and knowledge society*). Iz ovakvih postavki proizlazi da su korisnici obrazovanja deca od predškolskog uzrasta pa sve do ljudi u trećem životnom dobu. Prema statističkim podacima (iz: Statistical Yearbook Republic of Slovenia, p. 622) udeo odraslih u formalnom obrazovanju izgleda ovako: 22,9% je onih od 20-29 godina starosti, 3,5% onih od 30-39 i samo 0,4% onih koji imaju 40 i više godina. Očigledno, stari u većoj meri participiraju u neformalnim oblicima obrazovanja. Autori izveštaja čak navode da se stari izgleda „bolje osećaju kao učesnici obrazovnih aktivnosti organizovanim isključivo za njih, gde svi članovi imaju godina koliko i oni“. U vezi sa ovim, oni izražavaju priličnu zabrinutost jer smatraju da se obrazovanje starih konstantno i uporno ali pogrešno smatra aktivnošću starih bez ikakvih posledica po druge socijalne grupe i generacije. Trenutno obrazovanje starih i stari sami ne smatraju se ili se smatraju u maloj meri subjektima socijalnog, kulturnog i ekonomskog napretka društva. Tako, obrazovanje starih ne čini deo razvojne politike zemlje. Ono je uvršteno u nacionalnu i lokalne obrazovne strategije, kao i nacionalnu strategiju socijalne zaštite, ali ne i u druge.

Obrazovanje odraslih u Italiji oslanja se na Memorandum o doživotnom učenju (*The Memorandum of Lifelong Learning*) koji je donela Evropska komisija za obrazovanje. Memorandum prepoznaje formalno, neformalno i informalno učenje kao moguće načine i puteve obrazovanja i učenja. Formalno obrazovanje u Italiji prepoznaje se kao veoma bitan segment obrazovanja, ali je uglavnom namenjeno radno sposobnom stanovništvu, koje traži legalno priznate sertifikate i kvalifikacije upotrebljive na tržištu rada. Tako, kada govorimo o obrazovanju starih, neformalno obrazovanje dobija veći značaj, pogotovu što u okviru ovog sektora u Italiji postoje ustanove koje su isključivo namenjene obrazovanju odraslih i obrazovanju starih.

Objašnjavanje suštine i prirode obrazovanja starih, kao što smo mogli da uočimo u sve tri zemlje, počinje pozivanjem na koncepciju permanentnog obrazovanja i učenja. Prirodno, ključni argument isticanja značaja obrazovanja starih svakako jeste onaj koji kaže da doživotnog ili permanentnog učenja, pa i obrazovanja nema bez obrazovanja starih. Da bismo govorili o doživotnom

procesu onda u taj proces moraju biti uključene sve generacije, od najmlađih pa do onih najstarijih. U daljim objašnjenjima vidljivo je i pozivanje na određeni dokument ili memorandum posvećen permanentnom učenju. Problem koji u tome vidimo jeste to što ostaje nejasno da li se u njima eksplicitno navodi obrazovanje starih ili se ono samo podrazumeva, jer ako je tako, ne možemo da ne primetimo, da je od prostog podrazumevanja veoma tanka nit do njegovog zanemarivanja. U skladu sa koncepcijom permanentnog obrazovanja, kao osnovni putevi obrazovanja starih navode se formalno, neformalno i informalno obrazovanje i učenje. Ipak, u svakoj od ovih zemalja navode se jasni podaci da su stari pretežno korisnici neformalnog obrazovanja, a ujedno u veoma malom procentu koriste formalno obrazovanje kao način sticanja znanja.

Obrazovanje starih ni u jednoj zemlji na predstavlja zaseban sistem, već čini deo sistema obrazovanja odraslih. Štaviše, u Holandiji je prisutna težnja da se obrazovanje starih integriše u obrazovanje odraslih, u Italiji su institucije namenjene obrazovanju starih ujedno namenjene i obrazovanju odraslih i obrnuto, a u Sloveniji je izražena zabrinutost u vezi prisutnog izdvajanja obrazovanja starih u institucionalnom smislu, smatrajući da to udaljava sistemsko rešenja od konceptijskih zamisli i proklamovanih ciljeva obrazovanja starih. U vezi sa ovim, trebalo bi pomenuti mišljenja naših autora, autoriteta u ovoj oblasti, koji smatraju da pravo starih na obrazovanje može da dobije sistematsku i institucionalnu podršku samo ako postoji dvojak sistem obrazovanja. Jedan se odnosi na mogućnost uključivanja treće generacije u institucije i oblike formalnog i neformalnog obrazovanja mladih i odraslih, a drugi podrazumeva izgrađivanje specifičnog sistema za obrazovanje starih (S. Medić, 1991, str. 65). Prema ovim shvatanjima, jednostranost sa kojom smo se susreli u koncepcijama i sistemskim rešenjima obrazovanja starih, uskraćuje starima mogućnost zadovoljavanja obrazovnih potreba i vodi ka njihovoj marginalizaciji.

Cilj obrazovanja starih

U Holandiji se govori o principima obrazovanja starih, dok je naše mišljenje da se u stvari govoreći o njima može govoriti o ciljevima. Koncept obrazovanja starih u Holandiji čvrsto je baziran na principima snaženja, razvoja kompetencija, socijalne participacije i integracije. Kada govorimo o snaženju (*empowerment*), to znači da obrazovanje ima za cilj da omogući starijim odraslim osobama da uživaju u učenju, da budu zadovoljni sopstvenim postignućem i da dostignu određeni nivo samopouzdanja u odnosu na njega. Razvoj kompetencija (*competence development*) podrazumeva da putem obrazovanja

stari mogu razviti (što verovatno podrazumeva sticati i nova i poboljšati postojeća) znanja i veštine. Socijalna participacija (*social participation*) se odnosi na socijalne kontakte koji se ostvaruju u procesu obrazovanja. Na obrazovanje se u tom smislu gleda kao na motivacionu snagu i sredstvo socijalne participacije, jer stupajući u obrazovni proces pojedinac upoznaje nove ljude i stvara nova prijateljstva, što za pojedine starije osobe može značiti i spečavanje socijalne izolacije i smanjenje osećanja usamljenosti. Integracija (*integration*) u ovom kontekstu označava prihvatanje pojedinca ili grupe ljudi u širu društvenu zajednicu u kojoj oni mogu da odigraju značajnu ulogu. Obrazovanje se vidi kao uslov aktivnog građanstva (*active citizenship*) u današnjem društvu. Kada se sve ovo sabere, obrazovanje starih bi trebalo da podrži proces promena koje se javljaju kao posledica starenja, da osnaži stare osobe da koriste i razviju svoje kompetencije, kao i da uzmu učešće i participiraju u društvu što je duže moguće (C. Mercken, 2004, str. 53).

Što se Slovenije tiče, obrazovanje starih se povezuje sa kvalitetom života (D. Savićević, 2004, str. 110). To se može videti kroz principe. U izveštaju se navodi kako je glavni princip obrazovanja lični razvoj (*personal growth*). Obrazovanjem stari ljudi treba da dobiju na samopouzdanju, da postanu svesni svoga znanja, svesni da imaju šta da kažu i da imaju pravo da učestvuju u društvenom životu. Kao rezultat ličnog razvoja uobličava se njihov identitet, oni su u stanju bolje da razumeju sebe i ono što se dešava oko njih, lakše mogu da izraze svoja osećanja i misli. Kao sledeći princip navodi se aktivno starenje. Obrazovanje predstavlja meru koja može da osigura kontinuitet u socijalnom smislu života starih osoba. I na kraju, ističe se i princip snaženja (*empowerment*) i socijalne odgovornosti (*social responsibility*) kao prisutan u obrazovanju starih.

U Italiji se govori o ciljevima formalnog i ciljevima neformalnog obrazovanja. Cilj formalnog obrazovanja je da upotpuni postojeće bazično obrazovanje, dok je cilj neformalnog obrazovanja da popravi ili da poboljša životni standard starih osoba i dovede do tzv. aktivnog starenja.

Nedostatak podataka i činjenica da se ciljevi ne definišu eksplicitno i da se mešaju sa principima obrazovanja, uslovljava nedostatak pravog kriterijuma za komparaciju. Iz tog razloga, mogli smo da izvučemo samo nekoliko uopštenih zaključaka. Pre svega, ciljevima obrazovanja starih u ovim evropskim zemljama istaknuta ideja da obrazovanje treba da bude uslov aktivnog starenja i da razvijajući kompetencije, utičući na samopouzdanje i omogućavajući socijalnu participaciju, dovede do integracije starih u društvene tokove. Dakle, obrazovanje starih prevazilazi neposredni efekat – sticanje znanja, čak štaviše,

kroz formulisane ciljeve, jasno je da obrazovanje starih ima kako individualni, tako i društveni značaj i da se mora sagledavati u kontekstu razvoja društva.

Nosioci obrazovanja starih

Kao što je pomenuto, stanje u obrazovanju odraslih u Holandiji ne može se označiti kao povoljno kada su u pitanju stariji građani i njihove specifične potrebe i interesovanja. Iz tog razloga su se različite organizacije koje se bave starima 1997. godine udružile i osnovale Forum za obrazovanje starih ili skraćeno FOE. Forum ima za cilj da doprinese razvoju ideji permanentnog obrazovanja tako što stimuliše i razvija obrazovne potrebe kroz različitu ponudu obrazovnih aktivnosti. Pored toga FOE se trudi da skrene pažnju vladinih organizacija, lokalnih vlasti, saveta pri vladi i drugih organizacija na značaj obrazovanje starih. Članovi FOE-a su: organizacije za stare (Unie KBO, katolička organizacija, PCOB, protestantska i ANBO koja nije vezana za veroispovest), Holandska asocijacija narodnih univerziteta (Folk Universities) – BNVU, Udruženje dnevnih obrazovnih centara za odrasle (Residential Adult Education Centres) – VTA, Asocijacija holandskih Univerziteta za treće doba – HOVO i Asocijacija starih građana na internetu – Seniorweb.

U Sloveniji postoje u okviru neprofitnog sektora dve izuzetne obrazovne mreže koje su isključivo namenjene starima. Jednu čine Univerziteti za treće doba ujedinjeni u mrežu tj. „obrazovni pokret starih i za stare“, a drugu grupe samopomoći osnovane od strane Instituta Anton Trstenjak. Obe ove mreže su manje ili više ravnomerno rasprostranjene na području cele Slovenije, odgovarajući na različite obrazovne potrebe starije populacije. Osim toga, one se bave intenzivnim istraživačkim radom, konstantnim poboljšavanjem sopstvene obrazovne prakse i razvijanjem osobitog konceptualnog modela rada. Pored ovih obrazovanjem starih bave se i Asocijacija penzionera, Filantropija Slovenije, Asocijacija penzionisanih profesionalaca, Gerontološko društvo Slovenije i Linije za pomoć.

Što se formalnog obrazovanja tiče u Italiji glavni nosioci obrazovanja odraslih jesu tzv. Ctp (Permanent territorial centres), teritorijalni centri za permanentno obrazovanje. Neformalno obrazovanje u Italiji koje u većoj meri koriste starije osobe ponuđeno je od strane mnogih neprofitnih organizacija, uglavnom od strane Univerziteta za treće doba i nekih organizacija koje rade i funkcionišu na volonterskoj osnovi. Većina takvih univerziteta i organizacija osnovana je na nacionalnom nivou, pa se tako javljaju sledeće asocijacije: Unitre – Associazione Nazionale delle Terza Eta (Nacionalna asocijacija uni-

verziteta za treće doba), Federuni – Federazione Italiana tra le Università della Terza Eta (Federacija univerziteta za treće doba u Italiji), AUSER „Le università della terza età“ fra le Università Popolari - (Popularni univerziteti), CNUPI – Confederazione Nazionale delle Università Popolari Italiane (Nacionalna konfederacija popularnih univerziteta u Italiji) i FIPEC – Federazione Italiana per l'Educazione Continua (Nacionalna federacija za kontinuirano obrazovanje).

Na osnovu navedenog može se zaključiti da je obrazovanje starih u proteklom decenijama dobilo svoju institucionalnu osnovu i razvilo se u sistem povezanih ustanova namenjenih starijoj generaciji. I ne samo to, veoma je izražen i prisutan trend udruživanja i umrežavanja. U zemljama koje razmatramo uočena je potreba i korist povezivanja u asocijacije, koje omogućavaju realizaciju različitih ciljeva obrazovanja starih na raznim nivoima. Kao što se primećuje postoje razne institucije koje su okviru svoje delatnosti uvrstile obrazovanje starih, ali u svakoj od ovih zemalja postoje i institucije isključivo namenjene obrazovanju starih. To su naravno Univerziteti za treće doba koji se javljaju pod različitim nazivima i koji u svakoj od ovih zemalja razvijaju specifičnu orijentaciju.

Ciljne grupe

Govoreći o ciljnoj grupi kojoj je ova oblast obrazovanja namenjena, pre svega se susrećemo sa teškoćom preciziranja starosne granice koja označava ovo doba. Razlike među zemljama, kao i unutar samih zemalja su izražene u velikoj meri i kreću se u rasponu od 45 do 100 godina starosti.

U Holandiji ne postoji neki formalno utvrđen kriterijum po kome bismo mogli odrediti ko spada u treće doba tj. ko čini kategoriju starih. Generalno, ljudi dobijaju pravo na penziju kada napune 65 godina starosti, međutim, neki radni ugovori predviđaju ranije penzionisanje i to od 57,5 godina. Većina vladinih odredbi koje se tiču starih osoba fokusira se na godine iznad 55, dok se naučne studije uglavnom odnose na one koji imaju 65 i više godina. Obrazovanje starih u Holandiji okuplja nekoliko generacija starijih ljudi, bilo da oni još uvek rade ili ne, vitalne penzionere, one koji su manje ili više aktivni, do onih najstarijih. Zastupljene su i žene i muškarci, ljudi različitog nivoa obrazovanja i različitog socijalnog miljea. Posebne ciljne grupe čine starije žene, mlađi penzioneri i seniori volonteri, a sve više se radi i na sačinjavanju programa za starije građane pripadnike etničkih manjina. Novi izazov takođe predstavljaju i stari koji žive u domovima za stare i gerontološkim centrima. Iako se oni

oslanjaju na brigu o njima, u poslednje vreme javila su se i shvatanja koja ukazuju i na postojanje obrazovnih potreba. Programi se mogu lako adaptirati, ali postoji potreba i za razvijanjem novih.

U slovenačkim Univerzitetima za treće doba učesnici imaju između 45 i 90 godina starosti. U poslednje vreme menjaju se i polne karakteristike u korist sve većeg broja muškaraca na kursevima nego do sada. Naime, po pravilu oko 90% žena uzima učešće u obrazovanju na univerzitetima za treće doba, iako se pri tom ne radi o posebnim ili specifično organizovanim programima za žene. Posebne grupe starijih ljudi su prilično zanemarene kada je u pitanju obrazovanje. To se posebno odnosi na tzv. „četvrto doba“, pod kojim se podrazumevaju nemoćni ili bolesni i koji najčešće žive ili sami u svojim kućama ili u domovima za stare i gerontološkim centrima.

Statistički podaci ukazuju da univerziteti za treće doba u Italiji (Old age universities) takođe upisuju ljude različitih starosnih kategorija. Procenat onih starijih od 65 godina starosti iznosio je u 2003. godini 32.5%.

Na osnovu iznetog, uočena je izvesna šarolikost u određivanju starosne granice koja označava treće doba i to ne samo među razmatranim zemljama, već i u okviru svake od njih. To u stvari ukazuje da obrazovanje starih mora polaziti od obrazovnih potreba svake posebne starosne kategorije. I ne samo to. Potrebno je, naime, uvažavati i različite kategorije starih ljudi bez obzira na njihovu starost i polazeći od obrazovnih potreba svake grupe organizovati specifične obrazovne oblike. U tom pogledu javljaju se značajne razlike među zemljama koje proučavamo. U Holandiji raste interesovanje za različite obrazovne aktivnosti i oblike i programe sa specifičnom namenom, koje bi zadovoljvale potrebe različitih socijalnih grupa među kojima se pominju, pre svega, žene, zatim etničke manjine, mlađe generacije penzionera, oni koji žive sami, oni koji žive u okviru domova i gerontološkim centrima, oni koji se osposobljavaju za volonterski rad. U Sloveniji ukazuje se na značaj ovih razlika, ali ujedno i na nepostojanje specifičnih obrazovnih aktivnosti koje bi uvažavale te razlike, dok se u Italiji tako nešto i ne pominje.

Programi

U Holandiji, organizacije za stare promovišu programe kao što su vođenje domaćinstva, ostvarivanje sitnih prihoda, očuvanje zdravlja, nove tehnologije, slobodno vreme i rekreacija. Za razliku od njih koje ciljaju da doprinesu razvoju znanja i veština potrebnih u svakodnevnom životu, narodni univerzi-

teti koji su uglavnom tržišno orijentisani organizuju kurseve iz raznih oblasti, ali su najzastupljeniji strani jezici i znanja i veštine vezane za korišćenje kompjutera. Kao što je već utvrđeno, u Holandiji stare osobe u mnogo većoj meri participiraju u neformalnom obrazovanju u odnosu na formalno, u okviru kojeg programi variraju od učenja stranih jezika, kompjutera, socijalnih veština (*social skills*), preko oblasti koje se tiču slobodnog vremena i hobi aktivnosti, pa sve do obuka i treninga za volonterski rad. Poslednjih godina rast u popularnosti doživljavaju kursevi joge, fitnesa, tai-čija i plesa. Za buduću sadržaj obrazovanja javljaju se kao veoma značajni kursevi pretpenzionisanja. Oni koji ih pohađaju, često pronadu orijentaciju za buduće obrazovne aktivnosti.

U ovom trenutku, u Sloveniji stari najčešće pohađaju kurseve stranih jezika i veština rada na računaru. Pored toga veliko interesovanje vlada i za otkrivanjem lokalnog identiteta, raznih oblasti umetnosti i kulture uopšte. Za razliku od toga, vlada malo interesovanje za volonterski rad, osnivanje malih preduzeća i neprofitnih organizacija i sl.

U Italiji je, kao što smo već mogli da uočimo, veoma mali broj ljudi starijih od 65 godina uključen u formalno obrazovanje. Oni koje se ipak uključuju najčešće se opredeljuju za kurseve koji se odnose na znanja vezana za kulturu (*general culture*), a njihov udeo u odnosu na ukupan broj korisnika iznosi u Ctp 9,2%, a u školama 3,8%. U okviru Univerziteta za treće doba kao najpopularniji kursevi izdvajaju se kursevi opismenjavanja, stranih jezika i dodatnog obrazovanja nakon završetka kursa opismenjavanja. Iza njih slede kursevi vezani za kulturu i umetnost, kao što su keramika, restauracija, slikarstvo, vajarstvo, mozaik, rad na staklu, grafika, književnost, film, fotografija i muzičko obrazovanje. U suštini, ovde se ne sme zanemariti činjenica da su Univerziteti za treće doba (*Old Age Universities*) u Italiji otvoreni za sve generacije i uzraste i pre se može reći da predstavljaju ustanove za obrazovanje odraslih nego što su ustanove za obrazovaje starih građana. Kada se, naime, analizira udeo starijih od 64 godine u različitim kursevima, može se zaključiti da njih ipak interesuju drugačiji sadržaji. Najveći procenati starijih od 64 godina je na kursevima vrtlarstva (50%), obrazovanja za volonterski rad (48,5%), obuke za rad na kompjuteru i web-dizajn (47,4%), obrazovanje o pravima građana (43,2%), muzičko obrazovanje (42,7%), kultura uopšte (41,2%) i ekologija i očuvanje okoline (41%).

Kao što se da uočiti, navode se različiti programi koji nalaze svoje okrilje u okviru različitih institucija. To svakako poređenje čini otežanim, ali bi se ipak moglo zaključiti da su u svim zemljama zastupljeni programi koji se odnose na, nazovimo to, opštom kulturom, kao što su osposobljavanja za korišćenje

računara, interneta i strani jezici, verovatno u najvećoj meri engleski. Sledeći programi, zastupljeni u svim zemljama jesu oni vezani za kulturu i umetnost i uopšte kvalitetnije korišćenje slobodnog vremena. Ono što izvesno predstavlja pozitivan trend jesu kursevi pretpenzionisanja i obuke za volonterski rad, koje su većoj meri zastupljene u Holandiji u odnosu na ostale dve zemlje.

Ukoliko se osvrnemo na shvatanja S. Medić koja smatra da ciljeve obrazovanja starih treba realizovati na tri nivoa: obrazovanjem u funkciji pripreme za penzionisanje, obrazovanjem kao pripremom za treće doba i obrazovanjem kao sadržajem aktivnosti u trećem dobu (S. Medić, 1989, str. 58), onda možemo zaključiti da je analiza obrazovnih programa za stare u ove tri zemlje pokazala favorizovanje trećeg nivoa tj. funkcije obrazovanja u odnosu na prethodne dve. Iako pretežno u funkciji sadržaja aktivnosti u trećem dobu, raznolikost programa organizovanih za stare ukazuje na prisutnost širokog polja interesovanja ove generacije za različite oblasti saznavanja. Napomenuli bismo samo da obrazovanje starih ne treba da se zadrži samo na postojećim, već je potrebno razvijati i nova interesovanja i nove obrazovne potrebe, na šta naročito ukazuju i određeni sadržaji prisutni samo u ponekoj od zemalja, jer bi to moglo označiti i mogućnost njihove implementacije u druge sredine u skladu sa stepenom ostvarenosti drugih potrebnih uslova.

Uloga države

U Holandiji, lokalna vlast igra ključnu ulogu kada su u pitanju stari što je slučaj i sa njihovim obrazovanjem. Od njih se očekuje da upravljaju, stimulišu lokalne institucije i organizacije i da konsultuju reprezentativna tela starih. Naime, u Holandiji je potupno uobičajeno da se bilo koja vrsta aktivnosti ne organizuje bez prethodnog konsultovanja predstavnika starijih ljudi. U nekim slučajevima takva saradnja formalno je određena zakonskim merama i regulativama, pogotovu kada se radi o penzionim fondovima, regionalnom planiranju zdravstvene i socijalne zaštite i mnogim drugim pitanjima koji se tiču starih građana.

Iako se u teorijskom smislu obrazovanje starih u Sloveniji prepoznaje kao neizostavan deo permanentnog obrazovanja i koncepta „društva koje uči“, u praktičnom smislu ono nema dovoljnu podršku od strane države i tako ne podleže nikakvim zakonskim regulativama. Posledica toga je da osim nekih programa koje vode Centri za socijalni rad, ne postoje obrazovni programi namenjeni starima osnovani od strane države. Ipak, lokalne vlasti podržavaju rad organizacija koje se time bave. Njihova podrška je veća i snažnija u manjim

sredinama gde su veze među članovima zajednice i organizacijama koje u njoj deluju čvršće.

Što se Italije tiče, Ctp (*Permanent teritorial centres*), kao ustanove za trening i obrazovanje odraslih, osnovani su od strane Ministarstva za obrazovanje. Kada je reč o Univerzitetima za treće doba ne postoje nikakve normativne regulative na nacionalnom nivou, ali su zato na regionalnom nivou ustanovljene određene norme koje služe za određivanje kriterijuma za dodeljivanje sredstava iz regionalnih fondova različitim centrima. Sredstva se obično dodeljuju na bazi određene fiksirane sume i promenljive sume obzirom na broj ljudi uključenih u kurseve. Obzirom na nejednakost nacionalnih sredstava koja se dodeljuju nosiocima formalnog s jedne, i nosiocima neformalnog obrazovanja s druge strane, Ministarstvo za obrazovanje i Forum za „treći sektor“ potpisali su dogovorni protokol u kome se obavezuju da pronađu načine za međusobnu saradnju. Tom prilikom Ministarstvo je prihvatilo stav da obrazovni sistem mora delovati u saradnji sa profesionalnim obrazovanjem i neformalnim obrazovnim sistemom.

S obzirom da ne postoje obrazovne institucije ili programi namenjeni obrazovanju starih koji su osnovani ili inicirani od strane države i njenih organa, pripadnici vlasti, bilo na nacionalnom, regionalnom, opštinskom ili lokalnom nivou, kao i šira javnost sasvim izvesno nailaze na poteškoće u razumevanju značaja obrazovanja starih, kako za tu starosnu kategoriju, tako i za društvo u celini. U tom smislu, potrebne su intenzivnije javne kampanje i povezivanje sa lokalnim autoritetima u svakoj od navedenih zemalja. Situacija nije bolja ni ako razmatramo samo osnovne i najjednostavnije vidove pomoći i uloge države u ovoj oblasti. Iako ovaj problem nije podjednako izražen u svim ovim zemljama, on je ipak prisutan. Za razliku od Slovenije i Italije, u Holandiji lokalne vlasti zaista preuzimaju odgovornost u odnosu na stare građane, međutim izgleda da obrazovanje ide u paketu koji podrazumeva razne aspekte brige za stare. Čini se da bi u svakoj od ove tri zemlje država trebalo da preuzme adekvatniju ulogu, pre svega u smislu stvaranja zakonskih, materijalnih, finansijskih i kadrovskih uslova za realizovanje ciljeva obrazovanja starih.

Finansiranje

Formalno obrazovanje odraslih u Holandiji finansira se od strane Ministarstva obrazovanja, kulture i nauke. Neformalni sektor takođe delimično potpada pod budžet ovog ministarstva, ali i Ministarstva zdravlja, socijalnih pitanja i sporta. Država dakle, delimično finansira obrazovanje odraslih, bilo

na regionalnom, bilo na lokalnom nivou, ali većim delom obrazovanje u neformalnom smislu ima komercijalnu pozadinu. Kada je reč o starima, kako u oblasti odlučivanja, tako i u oblasti finansiranja, glavnu ulogu u Holandiji po pitanju obrazovanja starih igraju lokalne vlasti. Međutim, mnoga pitanja vezana za stare imaju prioritet u odnosu na obrazovanje, kao što su, na primer, određene mere socijalne i zdravstvene zaštite.

U Sloveniji, institucije i organizacije koje su nosioci obrazovanja starih uglavnom pripadaju neprofitnom sektoru, što znači da ne potpadaju pod državne ili opštinske budžete. Ipak, u izvesnom smislu, lokalne vlasti pružaju finansijska sredstva za rad ovih organizacija, ali na osnovu kratkoročnih ugovora ili kao odgovor na tendere. Ovakvo rešenje, međutim, u raspodeli ovih sredstava nepravedno izjednačava organizacije koje kontinuirano pružaju obrazovne usluge sa onima koje samo povremeno nude takve obrazovne aktivnosti. Obim obrazovnih aktivnosti, dakle, ne igra nikakvu ulogu u odnosu na visinu finansijske podrške od strane lokalnih vlasti.

U Italiji se od strane nacionalnih fondova u mnogo većoj meri finansira formalno obrazovanje u odnosu na neformalno. Budžet za formalno obrazovanje iznosi 60 do 70%, dok za neformalno ne prelazi 0.6%. Univerziteti za treće doba već godinama vode bitku da zadrže pravo na sredstva iz državnog budžeta. Uopšte, veoma jasno je uočljiva razlika u finansiranju formalnog i neformalnog obrazovanja. Tako npr. Ctp se većinom finansiraju od strane nacionalnih (63.9%) i evropskih fondova (12.5%), a tek onda od preplata i članarina korisnika (8.5%), ličnog fonda samih centara (4%), lokalnih (4%), regionalnih (3.9%) i provincijalnih fondova (1.7%), i na kraju privatnih fondova (0.7%) i fondova banaka (0.2%). S druge strane, Univerziteti za stare se uglavnom finansiraju od naplate školarina i članarina svojih korisnika (79.6%), a dodatna sredstva u znatno manjoj meri dolaze od strane regionalnih (9.6%), ličnih (3.9%), lokalnih (3.8%), privatnih fondova (2.1%) i fondova koji obezbeđuju banke (0.7%), dok su sredstva od nacionalnih fondova izuzetno mala (svega 0.6%).

Dobrim delom, od toga kakva je uloga države u obrazovanju starih, zavisi i finansiranje ovog područja. Ovde se vrlo jasno pokazuje da tretiranje obrazovanja starih u okvirima socijalne zaštite, socijalne politike, zdravstva i zdravstvene zaštite, gerontološke prakse, i tako dalje, ne predstavlja dobro rešenje. Ako obrazovanje starih razmatramo u okviru ovih kategorija, susrećemo se sa problemom postojanja brojnih drugih prioriteta u zadovoljavanju različitih potreba starije generacije, koji dobijaju prednost u tretmanu, pa tako i finansiranju. U sve tri zemlje suočeni smo sa izvesnim zanemarivanjem ovog područja od strane države, te tako obrazovanje starih trpi posledice toga kada

je reč o finansiranju. Finansiranje je prepušteno nevladinim organizacijama, povremenim dotiranjima na bazi projekata ili donacija ili samofinansiranju. Budući da nema određenog, propisanog ili utvrđenog priliva finansijskih sredstava, može se zaključiti da ovakva situacija znatno usporava razvoj ovog područja. S jedne strane, povremena ili nedovoljna sredstva mogu označiti samo zadovoljavanje pojedinih potreba ograničenog broja starih ljudi u nedefinisanim vremenskom okviru, dok sa druge strane, samofinansiranje vodi ka, iako kontinuiranom, zadovoljavanju samo nekih, pretežno individualnih potreba starije generacije. Do sada smo ukazali da kreiranje ciljeva obrazovanja starih ne treba da kreće samo od potreba koje stari ljudi prepoznaju kao takve, već i u skladu sa širim društvenim potrebama. Državni, kao i privatni sektor još uvek ne prepoznaju značaj ovako kreiranih i postavljenih ciljeva, te se u mnogo većoj meri podržava i finansira formalno obrazovanje u odnosu na neformalno, u centar svog interesovanja stavljaju profesionalno obrazovanje za koje vezuju isključivo mlađe generacije, dok za one starije vezuju nepotrebnost i neisplativost. Finansiranje obrazovanja starih treba da predstavlja podlogu funkcionisanja ovog područja u praksi, te je iz tog razloga potrebna mnogostrukost izvora finansiranja: od budžetskih sredstava, preko zainteresovanih ustanova, institucija, privatnog biznisa, donatora, sve do ličnih sredstava, i to u skladu sa prethodnim pravnim regulisanjem sfere finansiranja obrazovanja starih.

Zaključak

Na osnovu komparacija stanja u obrazovanju starih u Holandiji, Sloveniji i Italiji možemo, pre svega, zaključiti da konceptijski obrazovanje starih svoje mesto nalazi u okviru obrazovanja odraslih, pod okriljem kojeg je i razvijano tokom nekoliko proteklih decenija. Svoje uporište obrazovanje starih nalazi u koncepciji doživotnog učenja i obrazovanja, a kao osnovni putevi obrazovanja starih navode se formalno, neformalno i informalno obrazovanje. Ipak, u svim ovim zemljama prisutna je nedovoljna ostvarenost koncepcije obrazovanja starih, koja se ogleda u nesistematičnosti u pristupima, nepostojanju planskih rešenja za njenu impolementaciju i adekvatne obrazovne strategije i nedovoljnoj zastupljenosti njenih postavki u obrazovnoj politici. Sistem obrazovanja starih je uprkos brojnim institucijama i organizacijama koje se bave organizacijom i realizacijom obrazovnih aktivnostima namenjenim starijoj generaciji, konfuzan, dalek i distanciran od svojih korisnika, i u odnosu na ciljeve nedovoljno izdiferenciran. Postoji i opasnost da se sistem obrazovanja starih izjednači sa sistemom obrazovanja odraslih. Pozitivan trend primetan je u proklamovanim

ciljevima, i naročito isticanje stava da zadovoljavanjem pojedinačnih ciljeva svake individue, treba posredno zadovoljavati i šire ciljeve savremenog društva. Njih, međutim, treba dalje operacionalizovati i iznalaziti adekvatnija rešenja za njihovo ostvarivanje.

Među nosiocima obrazovanja starih, u svakoj od zemalja prisutne su institucije koje su namenjene isključivo obrazovanju starih, ali su brojne i one koje preduzimaju obrazovne aktivnosti, iako to nije njihovo primarno opredeljenje, bilo da se bave obrazovanjem odraslih ili brigom za stare uopšte. I jedne i druge razvijaju izuzetno veliku programsku ponudu i široki dijapazon sadržaja koje zadovoljavaju različite obrazovne potrebe. Ovakve napore svakako treba podržati, ali i objediniti pod okriljem jedinstvene koncepcije obrazovanja starih. Poteškoće sa kojima se obrazovanje starih suočava ogledaju se i u ulozi države i finansiranju ovog područja obrazovanja. Država još uvek nije dovoljno uočila značaj obrazovanja starih, te se sve ove zemlje susreću sa nedovoljnom pravnom, materijalnom, institucionalnom, kadrovskom i finansijskom podrškom obrazovanju starih.

Literatura

- Fiendeisen, D. (2002): „Educating the 45+ to Understand and Change their Social Position“, in »Education of the Elderly (International seminar – Žalec, 2002), Slovenian Institute for Adult Education, Ljubljana, (str. 13-38)
- Gartenschlaeger, U. (2002): „European Forum - Education of the Elderly“, in »Education of the Elderly (International seminar – Žalec, 2002), Slovenian Institute for Adult Education, Ljubljana, (str. 123-126)
- Klercq, J.(2002): „The Changing Perspectives of Pre-retirement Education“ in »Education of the Elderly (International seminar – Žalec, 2002), Slovenian Institute for Adult Education, Ljubljana, (str. 39-46)
- Klercq, J. (2002): „Empowerment as a key word“ in »Education of the Elderly (International seminar – Žalec, 2002), Slovenian Institute for Adult Education, Ljubljana, (str.63-74)
- Medić, S. (1989): „Obrazovanje starih: stanje, mogućnosti i potrebe“, Gerontološki zbornik, Beograd, (str. 56-62)

- Medić, S. (1991): „Različita značenja i mogućnosti obrazovanja u trećem životnom dobu“, Gerontološki zbornik, Beograd, (str. 63-66)
- Mercken, C. (2004): „Education in an ageing society (European trends in senior citizens' education)“, Odyssee, Baarn
- Savićević, D.(2004): „Učenje i starenje“, Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd
- Šantej, A. (2002): „The Third Age University in Slovenia“, in »Education of the Elderly (International seminar – Žalec, 2002), Slovenian Institute for Adult Education, Ljubljana, (str. 117-120)
- www.pefete.wz.cz

Tamara Nikolic-Maksic UDK 374.7-053.9-021.272(492:497.4:450)
Adult Education Centre «Braca Stamenkovic», Belgrade

EUROPEAN ASPECTS OF ELDERLY EDUCATION: THE NETHERLANDS – SLOVENIA - ITALY

The paper shows the results of the comparative research into the elderly education in the Netherlands, Slovenia, and Italy. The research has strived to come up with the similarities and differences, and on that basis also the general rules of the elderly education in relation to its concept and goal, to the elderly education agencies, their programmes and intended target groups, as well as in relation to the role of the state and the methods of financing in this area of education.

The results indicate that we are facing growing needs of older generations, as well as the needs of a society where the elderly will make up an ever-larger part of the population. These needs have affected the formation of various institutional and programming solutions, but they have been developing mostly in a spontaneous and sporadic manner within the scope of the educational practice. They have affected the attempts to form concepts, goals and principles upon which this area would develop. However, they are still not sufficiently accompanied by the adequate systemic solutions, the educational initiatives intended for the elderly do not meet with a sufficient public and state support, which is particularly evident in the lack of legal regulations and financial support. The development of this area has been limited by these very difficulties and they are to be resolved within the future framework of the elderly education in Europe.

Key words: elderly education, concept, goal, agencies, target groups, role of the state, financing